

ВІРТУОЗ ФОТОГРАФІЇ АБО ІМ'Я, ПОВЕРНЕНЕ ІЗ ЗАБУТТЯ

Висвітлюється життєвий і творчий шлях талановитого фотографа Миколи Олександровича Петрова.

Освещается жизненный и творческий путь талантливого фотографа Николая Александровича Петрова.

Lighting up the life and creative activity of the famous Kievan photographer M. Petrov

Ключові слова: Фотографія, КПП, фотохудожник, дагеротипія, кінематографія, виставка, монокль.

Ім'я видатного фотохудожника початку минулого століття напевно відоме лише фахівцям та історикам. Проте ця видатна особистість залишила помітний слід в історії нашої країни, в історії Київської політехніки.

Заснований у 1898 р. указом Миколи II Київський Політехнічний інститут імператора Олександра II одразу став одним із центрів науково-технічної думки Російської імперії. До роботи в КПП залучалися видатні механіки, математики, хіміки, фізики, агрономи та інші спеціалісти. Це і не дивно, адже в КПП були створені всі необхідні умови для розвитку науки, техніки, підготовки висококласних фахівців. Новітні технічні ідеї, втілені в наукове і лабораторне обладнання, як правило, знаходили своє місце на кафедрах КПП. Так сталося із становленням фотографії – видатного винаходу людства. Одним із сподвижників цієї справи став Микола Олександрович Петров, який назавжди увійшов в історію Київської політехніки.

На початку 1905 р. у списку особового складу викладачів і працівників Київського політехнічного

М.О. Петров. Автопортрет.

інституту Імператора Олександра II з'явилося нове прізвище: Петров Микола Олександрович, позаштатний лаборант з правами державної служби, але без утримання при кафедрі ботаніки, старший агроном. Попри невисоку в академічній ієрархії посаду та порівняно молодий вік (М.Петров народився 6 вересня 1875 р.), людиною він був уже відомою, хоча й не в агрономічній галузі. До Києва Микола Петров приїхав уже визнаним майстром фотографії.

Серед освічених жителів Російської імперії фотографія у той час була справою вельми популярною. До європейських досягнень у цій галузі Росія долучилася ще на самому початку її виникнення – у 40 роках XIX століття, і разом з іншими країнами пройшла шлях від дагеротипії Ньєпса й Дагера та калотипії Талбота до повноцінного двоступеневого фотопроцесу, який широко використовується і тепер, особливо в художній фотографії. Повсюди у містах і містечках країни почали з'являтися „художні кабінети”, „дагеротипні”, а згодом – і „фотографічні установи”. Швидко вирости і власні майстри фотографічної справи, яких невдовзі визнав увесь світ. До речі, саме російський фотограф Сергій Левицький ще у 1851 р. став першим у світі володарем золотої медалі, присудженої за серію фотографічних робіт (це були портрети і групові знімки великого формату) на Всесвітній виставці у Парижі. З п'ятдесятих років XIX століття в Росії постійно виходили кілька журналів, присвячених фотографії, вітчизняні дослідники та інженери зробили помітний внесок у розвиток фототехніки (використання шкіряного міху в об'єктиві, запровадження штормого затвору, автоматичне регулювання витримки за допомогою селенового фотометру й багато іншого), а 1878 р. в Імператорському російському технічному товаристві навіть було відкрито П'ятий (фотографічний) відділ, основним завданням якого було поширення фотографічних знань серед мешканців країни. Одне слово, вже наприкінці XIX ст. у країні достатньо інтенсивно розвивалася фотосправа й утворилося коло зацікавлених нею людей.

Певна річ, багато серед них було і молоді, особливо студентської. До захоплених фотографією молодих людей належав і студент сільськогосподарського відділення Ризького політехнічного інституту Микола Петров. Майже з самого початку його занять фотографією все вказувало на те, що вона для нього стане більше, ніж просто захопленням. Недарма ж іще студентом у 1896 р. на виставці у Ризі він отримав золотий жетон – свою першу нагороду за фотороботи. Після закінчення інституту Петров з 1900 до 1903 р. „удосконалювався в

науках” у Німеччині, причому не лише за отриманим там фахом але й у галузі фотографії.

По приїзді до Києва М.Петров швидко долучається до фотографічного життя міста і невдовзі стає одним з тих, хто визначає його пульс. Доречно буде зауважити, що і до його входження в спільноту київських професіоналів і аматорів фотографії це життя було достатньо інтенсивним. Перша „фотографічна установа” І.Гуковського в Києві з’явилася ще 1844 р., а в 1904 р., коли до міста приїхав Микола Петров, тут працювали вже 44 фотоательє, 1 фототипія і 3 фотоцинографії! У Києві проводилися виставки, видавалися фотоальбоми краєвидів України та її міст і фотографічні поштові листівки різноманітної тематики. Саме в Києві місцеві майстри В.Воюцький і О.Рудковський видали перший в країні фотокалендар.

Тож Петров, який на той час уже був відомий своїми фотографіями та статтями не лише в Росії, але й за її межами (у 1904 р. він отримав звання члена-кореспондента Фотографічного товариства в Карлсруе), у київському фотографічному середовищі був прийнятий як свій. Цьому сприяло й те, що фактично одразу після свого влаштування на роботу до КПП, він розпочав читати лекції та вести практичні заняття з фотографії – першим у вищих навчальних закладах Росії. Пізніше цей перший загальний курс з фотосправи був розвинений до кількох спеціалізованих: у різні роки у різних навчальних закладах Петров викладав „Історію фотографії”, „Енциклопедію фотографії”, „Практичну фотографію”, „Технічну фотографію”, згодом – і „Фотокінолабораторію”. Окрім того, у перший же рік своєї роботи в КПП він приступив до створення при Механічних майстернях інституту спеціальної фотографічної лабораторії, яка невдовзі була визнана однією з кращих в країні. За деякий час тут не лише отримували практичні навички студенти, але й проводилася значна науково-дослідна робота, результатом якої стало розроблення нових методів дослідження речових доказів за допомогою фотографування речових доказів для потреб судової експертизи у інфрачервоних, ультрафіолетових та рентгенівських променях; технології прочитання вицвілих, стертих або витравлених написів тощо. Тож завдяки М.Петрову більш ніж на два десятиліття Київський політехнічний інститут став центром розвитку фотографічних технологій в Україні.

Варто зазначити, що з Німеччини Микола Петров привіз не лише почесні звання та визнання колег по фотосправі, але й блискучі

навички роботи в різних техніках – озотипії, бромойлі, вінтажі, пігментному друку тощо. Осівши в Києві, Микола Олександрович активно працює сам і як фотохудожник, і як теоретик художньої фотографії. Він чітко розрізняє дві складові фотографії – мистецьку й суто прикладну, гармонійно поєднуючи обидві у практичній діяльності й теоретичних розвідках.

Саме Петров став одним з піонерів і головним ідеологом вітчизняного пікторіалізму (з латин. „pictus” – писаний фарбами та з англ. „pictorial”, себто мальовничий) – напрямку фотомистецтва, який зародився на Заході наприкінці XIX ст. В основі його лежав принцип самоцінності зображення, критерієм художньої вартості – відповідність уявленням про прекрасне, а одним із головних джерел – знахідки художників-імпресіоністів та представників деяких інших сучасних їм художніх течій. Утім, прискіплива увага до форми й акцент на красі об’єктів зйомки не ставали на заваді змісту робіт, недарма ж Петров відомий насамперед як тонкий майстер психологічного портрету.

Кілька десятків його робіт, які збереглися до сьогодні, свідчать про високе художнє обдарування автора, його надзвичайно розвинене відчуття прекрасного і тонкий естетичний смак. Слід уточнити, що в даному випадку йдеться саме про авторські відбитки, зроблені Петровим з використанням різноманітних спеціальних технік друку, бо з одного й того ж негативу можна отримати абсолютно різні позитивні зображення – все залежить від рівня майстерності автора й техніки, яку він застосовує.

Історики вітчизняного фотомистецтва однастайно вважають Миколу Петрова новатором: саме він першим у російському фотомистецтві почав застосовувати об’єktiv типу „монокль”, тобто однолінзову систему, яка дозволяє досягати особливої живописності зображення завдяки „м’якій”, трохи розпливчастій промальовці деталей. Відомий сучасний російський фотохудожник Георгій Колосов, який широко використовує такий об’єktiv і сьогодні, пише про можливість монокля так: „...фотографія – це зовсім особливий дотик до природи. І жоден інший інструмент не дозволяє так доторкнутися до таємниці, як монокль. Раціональне пояснення такого можливе. Якщо анастигмат (звичайний багатолінзовий об’єktiv, що забезпечує виправлення оптичних абераций – Авт.) описує поверхню, то монокль зображує простір”.

Не можна не згадати й про досягнення М.Петрова у фотохімії та розробці нових технологій фотодруку: він розробив спосіб одержання позитивних відбитків у два тони та багатокольорових комбінаційних відбитків за допомогою озоброму, метод вириування бромосрібних відбитків у червоно-коричневий тон, нову технологію отримання діапозитивів та обернених негативів та багато іншого.

У 1906 р. М.Петров був обраний головою Київського товариства фотографів-аматорів „Дагер” і обіймав цю посаду до 1912 р. Ця організація спочатку об’єднувала любителів фотографії лише Києва, а згодом – Київської та інших губерній Південно-Західного краю Російської імперії. За його головування Товариство стало відомим в усьому світі, адже фотороботи його членів неодноразово визнавалися кращими на виставках, які проводилися не лише в Росії, але й далеко за її межами. Так, у 1908 р. на виставці у Москві вищі нагороди отримали М.Петров і товариство „Дагер” (за колективну участь), того ж року у Саратові – золоті медалі у М.Петрова та члена „Дагера”, відомого київського фотографа О.Губчевського, у 1909 р. – усі вищі нагороди виставки в Казані, „Почесний відгук” та дипломи всіх ступенів – у членів товариства „Дагер”, того ж року М.Петров нагороджений за роботи, представлені на виставці у Дрездені, у 1910 р. М.Петров нагороджений золотими медалями у Будапешті та у Ризі тощо.

Не дивно, що завдяки Товариству „Дагер” Київ став одним із головних центрів європейської фотографії. Недарма ж у грудні 1908 р. саме в Києві відбувся II з’їзд фотографічних діячів Росії і, водночас, Товариство під керівництвом М.Петрова провело II Міжнародну фотовиставку, на якій були експоновані понад 500 робіт майстрів з усього світу. До складу журі, крім інших відомих фотографів, входили М.Петров і тодішній ректор Київського політехнічного інституту Г.Г.Де-Метц. До речі, фотографічна лабораторія при Механічних майстернях КПІ на цій фотовиставці була нагороджена призом за знімки машин, приладів та лекційних таблиць.

Серед напрямків діяльності Товариства варто згадати і науково-освітній. Його члени активно займалися вивченням процесів фотохімії, розробкою нових технологій, популяризацією фотографії та організували навчання для початківців. Лекції і практичні заняття в Товаристві проводив і особисто Микола Петров. Багато років по тому ці студії в „Дагері” з вдячністю згадував видатний кінооператор, який брав участь у зйомках кращих фільмів О. Довженка, Данило

Демуцький. У кіно він прийшов зрілим фотохудожником і, можливо, саме набути у „Дагері” навички роботи з кадром та технікою у поєднанні, звісно, з талантом і любов'ю до своєї справи, зробили його тим, ким він став у мистецтві кіно. Між іншим, у своїй роботі Д. Демуцький також використовував монокуляр – за допомогою цього об'єктива зняті, наприклад, найпоетичніші сцени довженкової „Землі”.

Широко відомим був М. Петров не лише як фотохудожник, дослідник і викладач. Ті, хто цікавився фотографією, добре знали його і як теоретика фотомистецтва. Причому його статті та книги можна розділити на дві групи: перша – ті, що стосувалися фотохімії та нових технологій фотографування і друку, й друга – праці, присвячені художнім проблемам фотомистецтва та історії фотографії (останніми, до речі, послуговуються і цитують і сьогоденні дослідники). Друкувалися його роботи регулярно, понад те, кілька років він навіть був співредактором і, водночас, керівником художнього відділу московського журналу „Вестник фотографии”. Про стиль його статей уже в наші дні відгукнувся вже цитований Георгій Колосов так: „Вражає сама мова, якою писалася не лише критика, але й технічні статті... І абсолютний блиск – тексти Миколи Петрова про пікторіальну фотографію”. Писав і видавався він, до речі, кількома мовами і всіляко пропагував вітчизняну фотографію за кордоном: у 1912 році окрім статей видрукував у Німеччині книжку „Художня фотографія у Росії”, у 1913-му в Англії – „Пікторіальна фотографія в Росії”.

1916 р. М. Петров був відряджений у розпорядження Кабінету науково-судової експертизи при прокурорі Київської Судової Палати, а після революції до 1934 р. очолював спочатку секцію, а згодом і відділ фотографічних досліджень Науково-дослідного інституту судових експертиз. Проте не полишав і викладацької роботи: до 1920 р. читав спеціальні курси в КПІ, з 1921 до 1923 – у новоствореному Київському фотографічному Інституті, потім до 1930 р. – на кінофотовідділенні Київського художнього інституту, а з 1930 року – в Київському державному інституті кінематографії, отримав звання професора.

Менше відомі його художні роботи того часу. Пояснюється це просто: пікторіалізм не вписувався в запропоновану радянською владою систему художніх координат. На перший план у два пореволюційних десятиліття вийшло репортажне фото, в роботах фотографів всіляко вітався піднесений настрій трудових звитяг і переможного революційного поступу. Пікторіалістські рефлексії відверто

дисонували з загальним строем картини світу, що за допомогою мистецтва намагалися витворити в Країні Рад її ідеологи. Художні пошуки й естетські знахідки залишалися „для душі”. Востаннє перед більш ніж півстолітньою перервою роботи фотохудожників цього напрямку були продемонстровані широкому загалові на виставці „Майстри радянської фотографії” в 1935 р. Деякі з учасників виставки були нагороджені грамотами, але за кілька місяців вони ж були піддані жорсткій критиці, а для декого справа закінчилася репресіями. Не дивно, що творів Петрова цього періоду до нашого часу майже не дійшло. А останньою відомою його роботою став нечийсь фотографічний портрет чи краєвид, а „Коротка енциклопедія. Словник-довідник з усіх питань фотографії та фото техніки”, яка під його редакцією вийшла друком у 1936 р. Того ж року Миколу Олександровича розбив параліч, і про роботу вже не могло бути й мови. Помер він у 1940 р.

Показово, що жоден з радянських архівів або музеїв не виявив інтересу до творчого спадку заслуженого професора і фотографа. Тим більше не потрібно нікому стала і його вдова. Влітку 1941 р. під час евакуації вищих навчальних закладів, у яких працював колись її чоловік, про неї просто забули і після захоплення німцями Києва вона залишилася без даху над головою. Квартиру всесвітньо-відомого фотохудожника, до того ж члена-кореспондента кількох німецьких фотографічних товариств фашистські „культуртрегери” просто розграбували.

Багато років про Миколу Петрова та його творчість в СРСР майже не згадували. Інколи його ім'я виринали у якихось спеціальних працях, присвячених історії вітчизняної фотографії, але, по більшості, лише в переліку відомих фотомитців дореволюційного періоду. Практично всі роботи Петрова вважалися втраченими, теоретичними ж його розвідками мало хто цікавився. Лише в 90-х роках минулого століття пелена мовчання навколо нього спала. Але пройшло ще кілька років, перш ніж любителі фотографії змогли побачити його роботи. Вони стали з'являтися в колективних експозиціях фотомайстрів першої половини ХХ ст., а 2004 р. уперше була організована і його персональна виставка. На ній експонувалися твори, які три чверті століття зберігалися в сімейному архіві Ольги Іванівни Шмальгаузен – доньки видатного українського зоолога-морфолога академіка І.Шмальгаузена і родички М.Петрова. До речі,

її чарівний портрет у півторарічному віці, зроблений Майстром у 1912 р., теж був серед експонатів. Шкода лише, що виставка ця пройшла не у Києві, а в Москві.

І.М. Власюк

УДК 94 (477.4) „18/19“

РОЗВИТОК ПОМІЩИЦЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1900–1917 рр.)

Поаналізовано розвиток поміщицьких господарств Волинської губернії на початку ХХ ст., зокрема, їх урожайність, оренду землі, а також негативний вплив на них подій 1917 року.

Анализируется развитие помещичьих хозяйств Волынской губернии в начале ХХ века, в частности, их урожайность, аренда земли, а также негативное влияние на них событий 1917 года.

The article analyzes the development of economies of squires to the Volyn' province at the beginning of the 20th century, in particular, their productivity, lease of earth, negative impact on them of events of 1917.

Ключові слова: Волинська губернія, поміщицьке землеволодіння, селяни, столипінська аграрна реформа, врожайність, оренда, земельні комітети.

Проблема розвитку поміщицьких господарств Волинської губернії на початку ХХ ст. знайшла своє відображення насамперед у працях істориків радянського періоду, зокрема А.М. Анфімова, С.М. Дубровського, П.П. Теличука, Л.І. Гайдай, Ф.Є. Лося й О.Г. Михайлюка та ін. [1-5]. Сучасні історики звертають увагу на малодосліджені аспекти даної проблеми, а також вважають, що необхідно змінити ставлення до поміщиків, розглядаючи їх не лише з класових позицій, а й як підприємців з ефективною господарською діяльністю [6]. Одним із важливих новітніх досліджень з названої проблеми є праця П.С. Олешка, в якій проаналізовано процес реформування землеволодіння на Волині другої половини ХІХ – початку ХХ ст., комплексно вивчено основні складові земельних відносин на Волині,